

Rasszizmus és migráció Európában

Rassismus und Migration in Europa. Beiträge des Kongresses „Migration und Rassismus in Europa”. Hamburg, 26. bis 30. September 1990. Hamburg-Berlin: Argument Verlag 1992.

A nyolcvanas/kilencvenes évek fordulóján lejátszódó drámai társadalmi, politikai változások nyomán kialakult eufória ma már Európa-szerte a múlté. Ha valaki 1992 ászén körültekint kontinensünkön, háborúkat, etnikai feszültségeket, gyűlölködést, gazdasági válságot, politikai bizonytalanságot lát szinte mindenütt. A társadalmi, politikai helyzet azonban pontosabb fogalmazást igényel, hiszen a különbségek Nyugat- és Kelet-Európa között e téren is szembeötlőek. Míg Európa keleti fele a szocializmus megszűntével kétségbeesve keresi elveszett (vagy elrabolt?) identitását, s évszázados ellenségek felélesztésén keresztül igyekszik visszatérni Európába, addig Európa nyugati része egyre nagyobb távolságtartással figyeli a „keletieket”. Miközben az egységes Európa a mai politikai retorika legfontosabb elemévé vált, a mindennapi életben egészen más tendenciák figyelhetők meg: a nacionalizmus, a rasszizmus, az idegengyűlölet E jelenségek természetesen nemcsak politikai kezelést, hanem társadalomtudományi értelmezést is kívánnak – legalábbis akkor, ha az említett problémáknak a tényleges megértésére, értelmezésére törekszünk. Ezt a tényt ismerte fel az 1989-ben alapított hamburgi Institut für Migrations- und Rassismusforschung, amely 1990 őszén közel 800 résztvevő – filozófusok, szociológusok, etnográfusok, antropológusok, pszichológusok, gyakorlati szakemberek-számára biztosított lehetőséget a ma Európája legfontosabb társadalmi, politikai problémáinak megvitatására.

A vaskos, több mint 500 oldalas kötet ennek a kongresszusnak az előadásait tartalmazza, kitűnő áttekintést nyújtva a címben jelzett problémahalmaz társadalomtudományi dimenzióiról. A kötet bevezető tanulmányát – Étienne Balibar francia szociológusnak a rasszizmus és a politika mai összefüggéseit a politikai filozófia felől vizsgáló írását – követően az előadások hét nagyobb, tematikus csoportba sorolva igyekeznek különböző megközelítési lehetőségeket, értelmezési stratégiákat felkínálni. A „Migráció” című blokkban néhány szociológiai, közgazdasági szempontokon alapuló esettanulmányt találunk, amelyek az angliai, az olaszországi, valamint az algériai migrációs folyamatokat írják le a világgazdaság egyre táguló munkaerőpiacának kontextusában. Az előadások, tanulmányok következő csoportja – „A fogalmi szerveződés: faj, nem, osztály, etnosz” címmel – a kötet egyik legfigyelemreméltóbb részét alkotja. Ezek az írások ugyanis elméleti igényrel igyekeznek megvilágítani az etnicitás, a nacionalizmus és a rasszizmus posztmodern fellángolását. Az elemzések közös kiindulópontja, hogy az etnicitás, a nacionalizmus, a nemzeti identitás mítosza egyrészt védekezés az egyre bizonytalanabbá váló világ ellen; másrészt azonban következménye a múlttal szembeni ellentmondásos viszonyoknak, annak a ténynek, hogy a múlt tényleges feldolgozása Európa nagyobbik részén nem történt meg, sőt még el sem kezdődött. A „Bevándorlás és az állam” cím alatt összegyűjtött tanulmányok az előbbi, elméleti írások illusztrációinak tekinthetők. Itt ugyanis olyan szimbolikus eszközöket, szimbolikus társadalom- szerveződési mechanizmusokat elemző tanulmányokról van szó, amelyek megmutatják, milyen adminisztratív, politikai, társadalmi és kulturális nehézségekkel kell a bevándorlóknak szembenézniük; hogy milyen távolságok húzódnak a multikulturális társadalom eszméje, eszménye, valamint a nyugat-európai társadalmak adminisztratív, politikai berendezkedése között. Három különálló tanulmány foglalkozik Németországgal „A német helyzet sajátosságai” cím alatt, érdekesen mutatva az egyesült Németországban a témára irányuló vita három fő ágát: egy mélyen társadalomkritikai megközelítést, egy, a történeti szempontokat előtérbe helyező elemzést, illetve a rasszizmus

és az idegengyűlölet mai politikai kontextusban történő értervezését. Igen érdekes írások olvashatók „A bevándorlásról szóló diskurzus” c. fejezetben. Ezek a tanulmányok arra mutatnak rá, miképpen kerülnek a társadalmi diskurzus során, annak folyamatában megalkotásra azok a kritériumok, sajátosságok, megkülönböztető jegyek, amelyek aztán a rasszizmus, az idegengyűlölet alapjául szolgálnak. Másként fogalmazva, a szerzők azt mutatják be ebben a fejezetben, hogy a rasszizmus, az idegengyűlölet, a nacionalizmus jelentős mértékben szimbolikus konstrukciók, nem pedig empirikus tapasztalatok eredményeként alakulnak ki. Az itt mondottakra szinte rímelnék a következő fejezet – „Rasszizmus a mindennapokban” – tanulmányai. Ezek arról szólnak, hogy a rasszizmusnak, a nacionalizmusnak a társadalmi diskurzus különböző szintjein létrejött elemei, motívumai, stb. miképpen szivárognak be a mindennapokba, válnak a „kisebbségek” mindennapi tapasztalatának részévé. A zárófejezetben – „A rasszizmus ellen” – olyan, elsősorban gyakorlati szempontokat elemző tanulmányokat találni, amelyek a rasszizmussal, idegengyűlölettel szembeforduló, azt társadalmi, politikai eszközökkel kezelni szándékozó törekvéseket mutatja be egyes országok, illetve egyes társadalmi intézmények (mindenekelőtt az iskolarendszer) példáján.

Ebből a rövid tartalmi áttekintésből látható: a kép rendkívül sokféle és változatos. Nemcsak a rasszizmus, a nacionalizmus, az idegengyűlölet megnyilvánulási formái sokfélék, hanem az ezekkel a jelenségekkel kapcsolatos viszonylatok, az ezekre a jelenségekre történő reagálások is igen különbözőek. A jelen kötet legnagyobb érdeme, hogy összegyűjti, felhalmozza az ide vonatkozó jelenlegi ismereteket, azaz valamiféle tablót készített a problémahalmazról, felvillantva egyben néhány lehetséges értelmezési, kezelési módot is. Számomra azonban mindebben az a leginkább elgondolkasztó, hogy erről a nagyon széles tablóról Kelet-Európa megint lemaradt. Kelet-Európa csupán úgy szerepel ebben a tanulmánykötetben, mint Európának az a vidéke, ahonnan a bevándorlók származnak. Hogy e problémáknak milyen a kelet-európai, van egyáltalán kelet-európai megjelenése, arról jószerevével szó sem esik. S ez a tény szimbolikus módon is azt mutatja, hogy e kutatási területen számos feladat áll még a társadalomtudományok előtt, s főleg előttünk, kelet-európai társadalomkutatók előtt.

Niedermüller Péter